

The Right to Clean Air in International Documents and Iranian Law, and Its Criminal Guarantees

1. Ahmad Etemad: Assistant Professor, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran. Email: Ahmad.etemad1358@gmail.com (Corresponding Author)
2. Reza Ziraei*: Faculty Member and Lecturer, Department of Law, Payame Noor University, Tehran, Iran

ABSTRACT

Clean air is a crucial element of the right to a healthy environment. At the same time, air pollution is a form of environmental pollution that has detrimental effects on human life, putting the health of the environment and citizens at serious risk. This has made the examination of the right to clean air in international documents and Iranian law, as well as its criminal guarantees, a necessity. Based on this premise, the aim of the present article is to examine the approach of Iranian law and international documents towards the right to clean air and its criminal guarantees. This article is descriptive-analytical and uses a library research method to investigate the subject at hand. The findings indicate that both Iranian law and international documents support the right to clean air, and governments are obligated to enact the necessary laws and ensure compliance with these laws. On the international level, there is little to no discussion of criminal guarantees for the protection of this right because the criminal sanctions for environmental crimes have not developed sufficiently. However, domestically, in Iran, the legislator has prescribed penalties such as imprisonment and fines to protect both the right to clean water and clean air. Nevertheless, these enforcement mechanisms do not seem to be particularly deterrent.

Keywords: *Right to a Healthy Environment, Right to Clean Air, Right to Clean Water, Criminal Guarantees.*

How to cite: Etemad, A., & Ziraei, R. (2024). The Right to Clean Air in International Documents and Iranian Law, and Its Criminal Guarantees. *Comparative Studies in Jurisprudence, Law, and Politics*, 6(1), 297-311.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

Submit Date: 20 April 2024
Revise Date: 22 May 2024
Accept Date: 28 May 2024
Publish Date: 19 June 2024

پژوهش‌هاک تطبیقه فقه،

حقوق و سیاست

حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین الملل و حقوق ایران و ضمانت کیفری آن

۱. احمد اعتماد: استادیار گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. پست الکترونیک: Ahmad.etemad1358@gmail.co (نویسنده

مسئول)

۲. رضا زیرائی: عضو هیأت علمی و مربی گروه حقوق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران

چکیده

آب و هوای سالم از عناصر مهم حق برخورداری از محیط زیست سالم است. در همین حال آلودگی آب و هوا یکی از اقسام آلودگی‌های زیست-محیطی است-که آثار زیانباری بر زیست انسانی داشته و سلامت محیط زیست و شهروندان را در معرض خطر جدی قرار داده است. همین امر بررسی حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین الملل و حقوق ایران و ضمانت کیفری آن را به یک ضرورت مبدل ساخته است. بر اساس آنچه گفته شد هدف مقاله حاضر بررسی رویکرد حقوق ایران و اسناد بین-المللی نسبت به حق برخورداری از آب و هوای سالم و ضمانت-کیفری این حق است. این مقاله توصیفی تحلیلی است و با استفاده از روش کتابخانه‌ای به بررسی موضوع مورد اشاره پرداخته است. یافته‌ها بر این امر دلالت دارد که هم در حقوق ایران و هم در اسناد بین‌الملل حق برخورداری از آب و هوای سالم مورد حمایت قرار گرفته و دولت‌ها متعهد شده‌اند که قوانین لازم در این خصوص وضع و نسبت به رعایت این قوانین همت گارند. در سطح بین-المللی، نمی‌توان از ضمانت-کیفری رعایت حقوق مورد اشاره سخن به- میان آورد زیرا اساساً ضمانت کیفری جرائم زیست محیطی آن گونه که باید توسعه نیافته است. در سطح داخلی اما هم در حمایت از حق برخورداری از آب سالم و هم برخورداری از هوای سالم، قانون-گذار، مجازات‌هایی چون حبس و جزای نقدی در نظر گرفته است. با این حال به نظر می‌رسد ضمانت اجرایی تعیین شده چندان بازدارنده نیست.

واژگان کلیدی: ارث، وارث، مورث، حاجب، طبقات ارث.

نحوه استناددهی: اعتماد، احمد، و زیرائی، رضا. (۱۴۰۳). حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین الملل و حقوق ایران و ضمانت کیفری آن. پژوهش‌های تطبیقی فقه، حقوق و سیاست، ۶(۱)، ۳۱۱-۲۹۷.

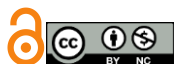
© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به‌صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

تاریخ ارسال: ۱ اردیبهشت ۱۴۰۳

تاریخ بازنگری: خرداد ۱۴۰۳

تاریخ پذیرش: ۸ خرداد ۱۴۰۳

تاریخ چاپ: ۳۰ خرداد ۱۴۰۳

امروز بیش از گذشته جامعه به رابطه حیات بشر با محیط زیست آگاهی یافته است و آلودگی و تخریب محیط زیست می‌تواند حیات انسان را به خطر جدی روبه‌رو سازد. تغییر محیط زیست متناسب با نیازهای جامعه، اثرات مخربی از خود به جای می‌گذارد برخی از فعالیت‌های بشری که در مقیاس جهانی به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم به محیط زیست جهانی آسیب می‌رسانند، عبارتند از رشد جمعیت، بهره‌کشی و مصرف بیش از حد، آلودگی و جنگل زدایی. وابستگی انسان به کیفیت محیط زیست‌اش امری بدیهی است لذا محیط زیست از ابعاد حقوق بشر تلقی می‌شود. از میان حقوقی که در این نسل مورد تأکید است، می‌توان به حق بر محیط زیست سالم اشاره کرد. حق برخورداری از آب و هوای سالم از عناصر مهم حق بر داشتن محیط زیست سالم است. اینکه حق بر داشتن محیط زیست سالم تا چه اندازه در حقوق ایران مود توجه قرار گرفته و در اسناد بین‌المللی چه رویکردی در خصوص این حق وجود دارد، جنبه‌های مجهول تحقیق حاضر است که مورد بررسی قرار می‌گیرد. در واقع هدف مقاله حاضر بررسی این سؤال اساسی است که رویکرد اسناد بین‌الملل و حقوق ایران نسبت به حق برخورداری از آب و هوای سالم چگونه بوده و ضمانت کیفری آن چیست؟ به منظور بررسی سؤال مورد اشاره ابتدا حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین‌المللی و ضمانت کیفری آن بررسی شده و در ادامه از حق برخورداری از آب و هوای سالم در حقوق ایران و ضمانت کیفری آن بحث شده است.

۱. حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین‌المللی

در این قسمت به بررسی حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین‌المللی پرداخته می‌شود.

۱-۱. حق برخورداری از آب سالم در اسناد بین‌المللی

در حالی که آب به صراحت به‌عنوان یکی از حقوق مستقل بشری در معاهدات بین‌المللی شناخته نشده است، قوانین بین‌المللی حقوق بشر در بردارنده الزامات مشخصی در رابطه با حق دسترسی افراد به آب آشامیدنی سالم هستند. این الزامات از دولت‌ها می‌خواهد تا از دسترسی شهروندان به میزان کافی آب آشامیدنی سالم جهت مصارف شخصی و خانگی - یعنی آب برای آشامیدن، بهداشت شخصی، شست و شوی لباس‌ها، پخت غذا و آب لازم برای حفظ بهداشت فردی و خانه - اطمینان حاصل نمایند. الزامات مذکور، همچنین از «دولت‌ها می‌خواهد تا به گونه‌ای تدریجی از دسترسی افراد به تأسیسات بهداشتی مناسب، به عنوان عنصر بنیادی برای حفظ حریم خصوصی و کرامت انسانی افراد اطمینان حاصل کرده و همچنین کیفیت ذخایر و منابع آب آشامیدنی را حفظ نمایند» (Nasr Esfahani & Raeisi, 2017).

در نوامبر سال ۲۰۰۲، کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، نظر تفسیری شماره ۱۵ در مورد حق بر آب - یعنی حق دسترسی همه به آب کافی، سالم، قابل قبول، قابل دسترسی فیزیکی و مقرون به صرفه و برای استفاده‌های شخصی و خانگی - را تصویب نمود. در حالی که میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی^۱ به گونه‌ای واضح به حق بر آب اشاره نکرده است اما کمیته تأکید کرده است که حق بر آب بخشی از حق دسترسی به استاندارد مناسب زندگی است و همانند حق دسترسی به غذای کافی، مسکن و پوشاک تلقی خواهد شد. کمیته مذکور همچنین تأکید نموده است که حق دسترسی به آب به شکلی جدایی‌ناپذیر با حقوق مربوط به سلامت، مسکن و غذای کافی، پیوند دارد.

¹- Covenant on Economic, Social and Cultural Rights

«در سال ۲۰۰۶، کمیسیون فرعی حمایت و ارتقاء حقوق بشر^۱ راهبردهایی را برای تحقق حق دسترسی به آب آشامیدنی و تأسیسات بهداشتی اتخاذ کرده است. این راهبردها از تعاریف تهیه شده توسط کمیته مربوط به حق بر آب استفاده کرده و حق دسترسی به تأسیسات بهداشتی را به عنوان حق همگانی برای دسترسی به امکانات بهداشتی مناسب تعریف می‌کند، به گونه‌ای که تمهیدات مذکور منجر به محافظت از سلامت عمومی و محیط زیست گردد» (Jamali & Fooladi Venda, 2020).

همچنین الزامات مربوط به دسترسی به آب آشامیدنی سالم و تأسیسات بهداشتی به صورت ضمنی در تعدادی از دیگر معاهدات بین‌المللی حقوق بشر وجود دارند که از الزامات مربوط به ارتقاء و حفظ سایر حقوق بشر - از جمله حق به حیات، مسکن مناسب، آموزش، غذا، سلامتی، کار و زندگی فرهنگی - مشتق می‌گردند. در تفسیر حق بر حیات مندرج در میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، کمیته حقوق بشر در نظر تفسیری شماره ۶ (۱۹۸۲) تأکید می‌کند که علاوه بر مقابله در برابر گرفتن جان افراد به صورت مستقیم، این حق وظایفی در جهت تضمین دسترسی افراد به ابزار بقاء بر دوش دولت‌ها قرار داده و دولت‌ها را ملزم به اتخاذ اقدامات مثبتی به ویژه برای کاهش مرگ و میر نوزادان، افزایش طول عمر و از بین بردن سوء تغذیه و بیماری‌های همه گیر نموده است. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نظر تفسیری شماره ۱۴ (۲۰۰۰) در مورد حق بر بالاترین سطح سلامت تأکید می‌کند که تاریخچه میثاق بین‌المللی حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی و نگارش بند ۲ ماده ۱۲ آن مصدق گسترش حق به سلامت به لایه‌های بنیادین و تعیین‌کننده سلامت از جمله دسترسی به آب سالم و تأسیسات بهداشتی است (Abbasi & Soudmandi, 2016).

در سطح منطقه‌ای، منشور آفریقایی حقوق و رفاه کودک (۱۹۹۰) در سطح منطقه‌ای، منشور آفریقایی حقوق و بشر و مردمان در مورد حقوق زنان در آفریقا (۲۰۰۳) حاوی الزامات حقوق بشری صریحی در مورد دسترسی به آب آشامیدنی سالم و تأسیسات بهداشتی هستند. پروتکل الحاقی کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر در مورد حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۹۸۸) تأکید می‌کند که هر فرد حق دارد در محیطی سالم زندگی کند و به خدمات عمومی اولیه (بند ۱ ماده ۱۱) دسترسی داشته باشد. به شکل مشابه، منشور عربی حقوق بشر (۲۰۰۴) نیز حق همه افراد برای بهره‌مندی از بالاترین استانداردهای قابل دستیابی برای سلامت را به رسمیت می‌شناسد که در راستای آن دولت‌ها موظف به تضمین دسترسی به تغذیه اولیه، آب آشامیدنی سالم و تأسیسات بهداشتی هستند (ماده ۳۹).

همچنین شورای اروپا عنوان نموده است که همه افراد حق برخورداری از مقدار کافی آب برای رفع نیازهای اولیه خود را دارا هستند. در سال ۲۰۰۷، رهبران منطقه آسیا - اقیانوسیه توافق کردند که حق افراد برای دسترسی به آب آشامیدنی سالم و زیرساخت‌های اولیه بهداشتی را به عنوان حق اولیه بشری و جنبه بنیادینی از امنیت بشری به رسمیت بشناسند (Ahmadi & Badisar, 2016). در بیانیه ابوجا، مصوب اولین اجلاس آفریقا - آمریکای جنوبی در سال ۲۰۰۶، رهبران دولت‌ها و ایالت‌ها اعلام نمودند که حق دسترسی شهروندانشان به آب پاکیزه و سالم و تأسیسات بهداشتی را در قلمرو خود ارتقاء خواهند بخشید. اگرچه این اظهارات از نظر حقوقی الزام‌آور نیستند ولی بازتاب‌دهنده توافق جمعی و اراده سیاسی در جهت اهمیت به رسمیت شناختن و تحقق بخشیدن به حق بر آب هستند.

۱-۲. حق برخورداری از هوای سالم در اسناد بین‌المللی

واقعیت امر این است که در اسناد بین‌المللی و منطقه‌ای بر حق برخورداری از هوای سالم به عنوان یک حق جداگانه تأکید نشده است. اما این حق در لابه لای سایر حقوق قابل استخراج است. «با توجه به عدم شناسایی حق بر محیط زیست به عنوان یک حق مستقل در نظام اروپایی

¹- Sub-Commission on the Promotion and Protection of Human Rights

حقوق بشر، کمیسیون و دیوان اروپایی حقوق بشر از یک طرف و کمیته اروپایی حقوق اجتماعی از طرف دیگر، فقط می‌توانند با تفسیر زیست محیطی از حقوق مندرج در عهدنامه اروپایی حقوق بشر و منشور اجتماعی اروپا، حق بر هوای پاک را تضمین کنند. در نظام اروپایی حقوق بشر اروپا در پرونده لوپز استرا علیه اسپانیا ادعا شده بود دولت اسپانیا در حفاظت از زندگی خصوصی و خانوادگی یک شهروند در مقابل آلودگی ناشی از یک کارخانه فرآوری زباله، کوتاهی کرده است» (Eftekhar Jahromi, 2009). «از جمله ادعاهای مطرح در این شکایت، این بود که دولت هیچ اقدامی برای جلوگیری از دود ناشی از کارخانه فرآوری زباله که در نزدیکی خانه آن شهروند قرار داشت اتخاذ نکرده است. در خصوص حفاظت از حق بر هوای پاک در نظام بین آمریکایی حقوق بشر لازم به ذکر است که با توجه به اینکه ماده ۱۱ پروتکل ۱۹۸۸ سان‌سالوادور که حق بر محیط زیست را به رسمیت شناخته، مشمول صلاحیت کمیسیون و دیوان بین آمریکایی حقوق بشر نیست، این دو نهاد فقط با تفسیر زیست محیطی از حقوق مندرج در عهدنامه بین آمریکایی حقوق بشر می‌توانند به تأمین حق بر هوای پاک کمک کنند. به عنوان مثال در پرونده مردم شهر لا اروپا علیه پرو از آلودگی هوا با دود سمی ناشی از یک مجتمع ذوب فلزات شکایت و ادعا شده بود عدم قانونگذاری مناسب و نظارت دولت پرو بر این مجتمع، سبب نقض حقوق مندرج در عهدنامه بین آمریکایی شامل حق‌های حیات (ماده ۱) تمامیت شخصی (ماده ۵) دادرسی منصفانه (ماده ۸) زندگی خصوصی (ماده ۲۲) آزادی فکر و بیان (ماده ۲۹) حقوق کودک (ماده ۲۷) شده است» (Nasr Esfahani & Raeisi, 2017).

۱-۳. ضمانت کیفری حق برخورداری از آب و هوای سالم در اسناد بین‌المللی

واقعیت امر این است که در اسناد بین‌الملل نمی‌توان به صراحت از ضمانت کیفری در خصوص آلودگی‌های زیست محیطی مانند آلودگی آب و هوا سخن گفت. در خصوص حق دسترس به آب باید به اقدام کمیته حقوق اقتصادی اجتماعی سازمان ملل اشاره کرد. کمیته حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در نظر تفسیری شماره ۱۵ تأکید نمود که دولت‌ها به موجب میثاق ملزم هستند تا به گونه‌ای تدریجی حق بر آب را بشکلی کامل محقق نمایند. به عبارت دیگر، میثاق محدودیت در منابع دولت‌ها را مورد تصدیق قرار می‌دهد و اذعان می‌دارد که تضمین انتفاع همگان از حق بر آب زمان بر است. بنابراین، به نظر می‌رسد برخی مؤلفه‌های تشکیل دهنده حق بر آب به تدریج تحقق می‌یابند. از طرفی دیگر، الزاماتی از قبیل عدم تبعیض دارای تأثیرات فوری هستند و از قاعده تحقق تدریجی تبعیت نمی‌نمایند (Mohammadi & Haji Mala, 2023). در همین حال یکی از مهمترین سازوکارهای مورد تأکید اسناد بین‌المللی که در زمینه مقابله با آلودگی هوا تصویب شده‌اند، عبارت است از تدوین، تقویت و اجرای راهبردهای ملی جامع و منسجم توسط دولت‌های عضو جامعه بین‌المللی در این زمینه (بند ۲ ماده ۲ کنوانسیون وین و بند ۱ ماده ۲ و ماده ۱۰ پروتکل کیوتو) (Aghaei, 2004). «این رویکرد حقوقی یعنی تقویت حقوقی مورد توافق میان دولت‌ها از درون دولت‌ها چرا که دولت‌ها با توسعه نظام ملی حقوقی خود در این زمینه، برای توسعه یک نظام حقوقی مشابه آمادگی پیدا می‌کند و می‌توان گفت که در بسیاری موارد توسعه نظام حقوق بین‌المللی موجود در زمینه مبارزه با آلودگی هوا نیز از توسعه نظام حقوق ملی کشورهای فعال الهام گرفته است. هرچند که در برابر، تدوین اسناد بین‌المللی موجود نیز توانسته است برخی عناصر نوین حقوقی را وارد نظام حقوقی بسیاری از کشورها به ویژه کشورهای در حال توسعه کند» (Abbasi & Soudmandi, 2016).

در حقوق محیط زیست، ضمانت اجرای کیفری شامل تخریب وسیع محیط زیست است که در اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی به عنوان جرم بین‌المللی تلقی شده، می‌باشد. این مورد نشان دهنده توسعه حقوق محیط زیست است تا حدی که تخریب آن جزء جرایم بین‌المللی است. تصویر ارائه شده از جرایم زیست‌محیطی ثبت شده، تناقض آشکاری را بین وضعیت واقعی امور زیست‌محیطی و مقابله با چنین جرائمی نشان

می دهد. یکی از دلایل این عدم تعادل، دشواری در احراز صلاحیت و اثبات جرایم مورد بحث باشد (Golubev, 2020) «یکی از مهمترین اقداماتی که باید در این خصوص انجام شود، ایجاد مرجعی است که بتواند در سطح بین المللی به عنوان ابزاری قدرتمند در راه حفظ و حراست از محیط زیست فعالیت و به اختلافات ناشی از آن رسیدگی کند و ضمانت اجرای مؤثر برای رعایت قوانین زیست محیطی باشد. همچنین با تفاسیر قضایی خود هم در تدوین و ایجاد حقوق مربوط به محیط زیست و هم در رسیدگی و حل و فصل اختلافات زیست محیطی فعالیت نماید» (Okonkwo, 2017). «در این راستا توجه به سه بایسته زیر می تواند در توفیق حقوق کیفری در حفاظت مؤثر از محیط زیست سودمند باشد. بایسته نخست لزوم انتخاب رویکردی مناسب در تصویب مجازاتهای زیست محیطی است. بایسته دوم به لزوم شناسایی مسوولیت کیفری برای اشخاص حقوقی باز می گردد زیرا حمایت همه جانبه کیفری از محیط زیست تنها هنگامی تضمین خواهد شد که تمامی مرتکبین جرایم یاد شده از جمله اشخاص حقوقی مشمول ضمانت های کیفری نظام حقوقی باشند و در نهایت اینکه برقراری رژیم کیفری مؤثر برای حفاظت از محیط زیست مستلزم ایجاد و تقویت نهادهای نظارتی مدرن و پیشرفته است» (Mohammadi & Haji Mala, 2023) که با پایش فعالیت های خطرناک زیست محیطی و جمع آوری اطلاعات مربوط و گزارش جرایم زیست محیطی به مقامات قضایی، حقوق کیفری را در رسیدن به اهدافش در این حوزه کمک کند.

۲. حق برخورداری از آب و هوای سالم در حقوق ایران

در این قسمت به بررسی حق برخورداری از آب و هوای سالم در حقوق ایران پرداخته می شود.

۲-۱. حق برخورداری از آب سالم

در قوانین داخلی ایران، در قانون اساسی و قوانین عادی، به طور مستقیم حق بر آب مورد شناسایی واقع نشده است. اصل ۴۵ قانون اساسی آب ها را از انفال و ثروت های عمومی دانسته است. راجع به انفال بودن آب ها بین فقها اختلاف نظر هست و در احادیث شیعه به صورت محدود به انفال بودن آن ها اشاره شده است. افزون بر این، با وجود عدم تصریح به حق بر آب در قانون اساسی، این حق را می توان از پیش شرط های تحقق سایر حقوق بشر شناخته شده در قانون اساسی مانند حق بر مسکن مناسب با نیاز (اصل ۳۱) دانست، زیرا وصف مناسب بودن مسکن بدون دسترسی به تأسیسات آبی و بهداشتی تحقق نمی یابد. همچنین بنابر اصل ۴۳ قانون اساسی، یکی از مبانی مهم در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران تأمین نیازهای اساسی مانند خوراک، پوشاک، بهداشت، درمان، آموزش و پرورش و امکانات لازم برای تشکیل خانواده است. نظر به استفاده از اصطلاح «مانند»، این موارد حصری نیست و می تواند نیاز به آب را هم شامل شود. قوانین برنامه توسعه پنج ساله نیز در بخش هایی، مسائل مربوط به آب را در نظر آورده و دولت را مکلف به انجام اقداماتی در راستای مقابله با بحران کم آبی کرده است. انجام این اقدامات با هدف مدیریت آب های موجود و افزایش بهره وری از آن ها به منظور تأمین آب کافی و سالم برای استفاده تمامی بهره وران از آب است که همان مفهوم و تعهدات ناشی از حق بر آب را شامل می شود (Saffari-Nia, 2015). علی رغم تصویب حجم زیادی از قوانین عادی در حوزه آب مانند قانون آب و نحوه ملی شدن آن (۱۳۴۷)، قانون توزیع عادلانه آب (۱۳۶۱)، قانون تشکیل شرکت های آب و فاضلاب (۱۳۶۹) و قانون توسعه و بهینه سازی آب شرب شهری و روستایی در کشور (۱۳۹۴) و نظایر اینها، هیچ یک از آن ها نسبت به شناسایی حق بر آب تصریح ندارند. در سطح مصوبات قوه مجریه نیز هیچ آیین نامه یا تصویب نامه ای حق شهروندان نسبت به آب را مستقیماً بیان نکرده است. با این همه، در مقدمه بیانیه ریاست جمهوری در منشور حقوق شهروندی، به این نکته اشاره شده که مشارکت مردم در حیات اجتماعی منوط به برخورداری بدون تبعیض شهروندان از حق بهره مندی از نظام اقتصادی شفاف و رقابتی، برخورداری از مسکن، تغذیه و آب آشامیدنی سالم،

رفاه و تأمین اجتماعی فراگیر است. این سند در ماده ۲ دسترسی به آب بهداشتی را از موارد حق زندگی شایسته شهروندان و لوازم آن دانسته است. افزون بر آن اینکه حق بر آب از سایر حقوق مانند حق بر رفاه عمومی (ماده ۸۶) و حق بر محیط‌زیست سالم (ماده ۱۱۳) قابل استنباط است. در هیچ ماده‌ای از پیش‌نویس لایحه قانون جامع آب ایران (ویرایش نهم) که پی‌ریزی تدوین یک قانون مادر در زمینه آب را مدنظر دارد، صراحتاً سخنی از حق بر آب به میان نیامده، اما در ماده ۱۱ آن، اولویت تخصیص منابع آبی را با اجازه وزارت نیرو به استفاده‌های شرب و بهداشتی انسان اختصاص داده است (Asghari et al., 2016).

در حوزه حفظ کیفیت منابع آب، علی‌رغم توجه به حفاظت از محیط‌زیست در اصل ۵۰ قانون اساسی، در نظام حقوقی ایران قانون جامعی در رابطه با مدیریت کیفی منابع آب وجود ندارد و آنچه بر این مسأله حاکم است مجموعه‌ای از قوانین پراکنده است. در این میان، قوه قضائیه جمهوری اسلامی ایران نیز به‌عنوان یکی از ارکان سه‌گانه حاکمیتی می‌تواند در تضمین و اجرای این حق، به‌ویژه در زمینه فراهم کردن امکان دسترسی به عدالت برای اشخاصی که حق بر آب آن‌ها تزییع شده است، مؤثر عمل کند. از دیگر وظایف اصلی قوه قضائیه مطابق اصل مزبور، احیای حقوق عامه دانسته شده است. دسترسی به آب ماهیتی فرابخشی دارد و از عناصر ضروری تحقق حقوق زیست‌محیطی، بهداشت و سلامت عمومی تلقی می‌شود و به تصریح اصل ۴۵ قانون اساسی دریاچه‌ها، رودخانه‌ها و سایر آب‌های عمومی در زمره انفال و ثروت‌های عمومی قرار می‌گیرند و بنابر اصل ۴۴، ایجاد سدها و شبکه‌های بزرگ آبرسانی امری دولتی است و مطابق قانون توزیع عادلانه آب نیز وزارت نیرو مسئولیت تأمین و توزیع آب را عهده‌دار است، حق دسترسی عموم به آب را می‌توان یکی از حقوق عامه مندرج در اصل ۱۵۶ قانون اساسی در نظر آورد که قوه قضائیه می‌تواند اقداماتی را در راستای احیای آن انجام دهد.

۲-۲. حق برخورداری از هوای سالم

قانون شهرداری مصوب ۱۳۳۴ یکی از قوانینی است که به حق برخورداری از هوای سالم پرداخته است. مطابق بند ۲۰ ماده ۵۵ قانون شهرداری: «جلوگیری از ایجاد و تأسیس کلیه اماکن که به نحوی از انحاء موجب بروز مزاحمت برای ساکنان یا مخالف اصول بهداشت در شهرهاست. شهرداری مکلف است از تأسیس کارخانه‌ها، کارگاه‌ها، گاراژهای عمومی و تعمیرگاهی و دکان‌ها و همچنین مراکزی که مواد محترقه می‌سازند و اسطبل چهارپایان و مراکز دامداری و به‌طور کلی تمام مشاغل و کسب‌هایی که ایجاد مزاحمت و سر و صدا کنند یا تولید دود یا عفونت و یا تجمع حشرات و جانوران کنند، جلوگیری کند و در تخریب کوره‌های آجر و گچ و آه‌کپزی و خزینه گرمابه‌های عمومی که مخالف بهداشت است، اقدام کند و با نظارت و مراقبت در وضع دودکش‌های اماکن و کارخانه‌ها و وسایط نقلیه که کار کردن آن‌ها دود ایجاد می‌کند، از آلوده شدن هوای شهر جلوگیری به عمل آورد و هرگاه تأسیسات مذکور قبل از تصویب این قانون به وجود آمده باشد، آن‌ها را تعطیل کند و اگر لازم باشد آن‌ها را به خارج از شهر انتقال دهد». «در ادامه وظیفه تعطیل و انتقال به خارج از شهر منابع آلاینده‌گی و مزاحمت، در صورت عدم اقدام صاحب، ملک، رأساً برعهده شهرداری نهاده شده است» (Shafieipour, 2000). «البته شمول وظیفه شهرداری‌ها در این خصوص با توجه به مصادیق ذکرشده برای اماکن و نیز مزاحمت، به نوعی بسیار فراتر از صرف آلودگی هوا و نیز کارخانجات، صنایع و کارگاه‌هاست؛ ضمن آنکه در این بند مشخصاً برای مقابله با آلودگی ناشی از کارخانه‌ها و کارگاه‌ها، سه وظیفه عمده برای شهرداری‌ها ذکر شده است: ۱- جلوگیری از ایجاد و تأسیس ۲- تعطیلی ۳- انتقال قسمت عمده منابع آلاینده هوا را در سطح شهرها، وسایل نقلیه موتوری تشکیل می‌دهند. در این مراقبت از وضع دودکش‌های اماکن و... [همچنین] وسایط نقلیه که کار کردن آن‌ها دود ایجاد کند، از آلوده شدن هوای شهر جلوگیری کند (یعنی مشخصاً وظایف نظارت و جلوگیری از ایجاد آلودگی)» (Halvani, 2021).

«لیکن در فصل دوم قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا (مواد ۴ الی ۱۱) و آیین‌نامه اجرایی آن و نیز ماده ۱ قانون تأسیس شورای عالی هماهنگی ترافیک شهرهای کشور (مصوب ۱۳۷۲/۱۲/۸) در این زمینه احکام مختلفی آورده شده است».

قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست ۱۳۵۳ و اصلاحیه آن مصوب ۱۳۷۱ از مهمترین قوانین در زمینه حق برخورداری از هوای سالم است. در ماده ۱۱ این قانون ذکر شده است که «سازمان [حفاظت محیط زیست] با توجه به مقررات و ضوابط مندرج در آیین‌نامه‌های مذکور در ماده ۱۰ [که در کمیسیون‌های کشاورزی و عمران روستایی و بهداری و دادگستری مجلس به تصویب می‌رسد] کارخانجات و کارگاه‌هایی را که موجبات آلودگی محیط زیست را فراهم می‌سازند مشخص کند و مراتب را کتباً... و در صورتی که در مهلت مقرر اقدام نکنند، به دستور سازمان از کار و فعالیت ممانعت به عمل خواهد آمد...». و مواد ۱۲ و ۱۳ نیز در مورد تبیین احکام توقف فعالیت یا تعطیلی و جرائم مربوط به آن بحث می‌کند. در ماده ۱۹ این قانون نیز چنین آمده است: «مناطق از کشور که مقررات ۱۱، ۱۲، ۱۳ این قانون در آن‌ها اجرا خواهد شد، از طرف سازمان با رعایت شرایط و ضوابطی که در آیین‌نامه‌های اجرایی این قانون مقرر می‌گردد، تعیین و پس از تصویب شورای عالی [حفاظت محیط زیست] اعلام می‌شود» لیکن نکته درخور توجه، موضوع ماده ۲۰ این قانون است: «سازمان می‌تواند با تصویب شورای عالی محیط زیست قسمتی از وظایف و اختیارات خود را نسبت به اجرای مواد ۱۱، ۲۱، ۳۱ این قانون در محدوده شهرها و هر یک از مناطق کشور، ضمن تعیین حدود برحسب مور به شهرداری‌ای مربوط یا هر سازمان دولتی ذی‌ربط محول کند. در این صورت شهرداری‌ها و سازمان‌های مذکور مسئول اجرای آن خواهند بود». «ملاحظه می‌شود که در این قانون وظیفه مشخص ذکر شده تعطیلی منابع آلاینده است؛ ضمن آنکه در قانون مذکور سطح عملکرد محدود به کارخانجات و کارگاه‌هاست (محدودتر از وظایف مندرج در بند ۲۰ ماده ۵۵ قانون شهرداری).

لیکن طبق تعریف ماده ۹ این قانون شمول آلودگی تقریباً گستردگی مشابه بند ۲۰ ماده ۵۵ را داراست» (Davarpour & Shahrouei, 2020).

با این وجود، مهمترین قانون در زمینه حق برخورداری از هوای سالم، قانون هوای پاک سال ۱۳۹۶ است. قانون هوای پاک با ۳۴ ماده و ۳۹ تبصره در تیر ماه ۹۶ به تصویب مجلس شورای اسلامی و سپس شورای نگهبان رسید. قانون مذکور، شامل ۳۴ ماده است؛ این قانون ۱۳ آیین‌نامه دارد که ۱۰ مورد از آن مربوط به سازمان محیط زیست، دو آیین‌نامه مربوط به وزارت کشور و یک آیین‌نامه مربوط به سازمان انرژی اتمی است.

مطابق مقدمه قانون مورد اشاره، شهرداری‌ها، نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران، وزارتخانه‌ها و سازمان‌های ذی‌ربط موظفند نحوه تردد وسایل نقلیه موتوری و سامانه حمل و نقل شهری را بصورتی طراحی و ساماندهی کنند که ضمن کاهش آلودگی هوا، جوابگوی سفرهای روزانه شهری نیز باشد.

همچنین در ماده ۸ این قانون نیز آمده است: «تمامی اشخاص حقیقی و حقوقی مالک وسایل نقلیه موتوری اعم از سبک، نیمه سنگین، سنگین، موتورسیکلت مکلفند وسایل نقلیه خود را پس از رسیدن به سن فرسودگی از رده خارج کنند و مسئولیت خود را از این جهت نزد یکی از مؤسسات بیمه داخلی تحت نظارت بیمه مرکزی جمهوری اسلامی ایران بیمه کنند. حمل بار و مسافر، صدور گواهی معاینه فنی، تخصیص بیمه شخص ثالث، خرید و فروش، نقل و انتقال و تردد وسایل نقلیه موتوری فرسوده ممنوع می‌باشد. پلیس راهنمایی و رانندگی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران خودروهای فرسوده را به ازای هر روز تردد با عنوان ورود و تردد وسایل نقلیه غیرمجاز در معابر، محدوده‌ها و مناطقی که ممنوع اعلام شده است، جریمه می‌کند».

۲-۳. ضمانت کیفری برخورداری از آب و هوای سالم

در این قسمت به بررسی ضمانت کیفری برخورداری از آب و هوای سالم پرداخته می‌شود.

۲-۳-۱. ضمانت کیفری برخورداری از آب سالم

حبس یکی از مجازات‌هایی است قانون‌گذار در راستای حمایت حق برخورداری از آب سالم وضع کرده است. بر اساس ماده ۱۲ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ «کسانی که مرتکب اعمال زیر گردند به حبس تأدیبی از یک ماه تا سه ماه ویا... محکوم می‌شوند». در فصل هشتم قانون آب و نحوه ملی شدن آبی با اصلاحات و الحاقات بعد ۱۳۴۷ با عنوان تخلفات و جرائم، برخی اقدام‌ها مورد جرم‌انگاری قرار گرفته و اقسامی از مجازات‌ها از قبیل جریمه نقدی، مسدود نمودن چاه و حبس تأدیبی تعیین شده بود (مواد ۵۹ و ۶۰ و ۶۱) در بند ۵ ماده ۶۰ قانون مورد اشاره، مقرر شده که «هرکس عمداً آب رودخانه، انهار عمومی، جویبارها، مخازن، منابع، قنوت و چاه‌ها را با اضافه کردن مواد خارجی به نحو مندرج در ماده ۵۶ قانون آلوده کند، در مواردی که منبع آب به عنوان منبع آب آشامیدنی به کار می‌رود، مرتکب به موجب سایر قوانین مورد تعقیب قرار خواهد گرفت». در ماده یادشده آلوده کردن آب را آمیختن مواد خارجی به آب دانسته، به میزانی که کیفیت فیزیکی یا شیمیایی یا بیولوژیکی آن را مضر به حال انسان، چهارپایان، آبزیان و گیاهان، تغییر دهد (عبداللهی، ۱۳۸۶: ۱۱۷-۹۷).

در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ درباره جرم‌انگاری اقدام‌هایی که باعث ایجاد آلودگی زیست محیطی در حوزه آبها شود، شاهد اتخاذ تدابیری به مراتب سنگین‌تر از قوانین سابق هستیم. در ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی مقرر شده «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی، یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها جرم محسوب و مرتکبان چنانچه طبق خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یکسال محکوم خواهند شد». تشخیص این امر با وزارت بهداشت و درمان و سازمان محیط زیست است. مقنن در مقام تمثیل برخی از مصادیق را بر شمرده که این امر می‌تواند در توسعه مصادیق و موضوعات مبتلابه مشابه که بتواند مشمول مجازات‌های یاد شده قرار گیرند، مفید به نظر رسد

همچنین بر اساس ماده ۶۸۸ قانون مجازات اسلامی: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیر بهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زائد، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، زباله در خیابانها و کشتار غیر مجاز دام، استفاده غیر مجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع می‌باشد و مرتکبین چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد». «در صدر ماده مذکور عنوان می‌گردد که هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود، حاکی از این است که جرم تهدید علیه بهداشت عمومی توسط مقنن کدگذاری گردیده است، لذا برای ارائه تعریفی مدون از بهداشت بایستی به آیین نامه بهداشت محیط مصوب ۱۳۷۱/۵/۶ هیات وزیران رجوع نمود که در ماده ۱ آن بهداشت محیط عبارت است از کنترل عواملی از محیط زندگی به گونه‌ای که روی سلامت جسمی، روانی و اجتماعی انسان تأثیر می‌گذارند. بنا به این تعریف تهدید علیه بهداشت عمومی مؤثر بر ۳ شق سلامتی، یعنی جسم انسان، روان انسان و اجتماع انسان خواهد بود» (کنارکوهی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۸۰-۴۶۶).

«همچنین قانونگذار در ماده ۲۵۷ قانون مجازات عمومی مصوب ۱۳۰۴/۱۱/۷ برای کسانی که نسبت به تخریب مجاری آب‌ها اقدام کند به هر نحو کلاً یا بعضاً تلف نماید مجازات حبس از ۶ ماه تا دو سال در نظر گرفته است» (بهبودی، ۱۴۰۲: ۸۹).

«مجازات مالی یا جزای نقدی یکی دیگر از مجازات‌هاست که توسط محاکم جزایی مورد حکم قرار می‌گیرد و مرتکب می‌بایست مبلغی را به عنوان مجازات فعل مجرمانه به صندوق دادگاه بپردازد. قانونگذار از این نوع مجازات در دوره مالکیت خصوصی منابع آب برای رفتارهای مجرمانه در نظر گرفته است. قانونگذار در ماده ۱۲ قانون شکار و صید مصوب ۱۳۴۶ / ۳ / ۱۶ برای کسانی که نسبت به آلوده نمودن آب رودخانه‌ها، دریاچه‌ها، قنوات، برکه‌ها و مرداب‌ها به موادی که موجبات از بین بردن آبزیان شود جزای نقدی از پنج هزار تا بیست هزار ریال در نظر گرفته است» (Khaleghi & Rashnodi, 2013). همچنین مطابق ماده ۱۳ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست مصوب ۱۳۵۳: «کسانی که از مقررات و ضوابط مذکور در آیین‌نامه‌های موضوع ماده ۱۰ تخلف نمایند بر حسب مورد که در آیین‌نامه‌های مزبور تعیین خواهد شد به جزای نقدی از پانصد ریال تا پنجاه هزار ریال محکوم خواهند شد». ایراد مهمی که به ماده مورد اشاره وارد است این است که اشاره آن به اشخاص حقیقی است. این در حالی است که عمده آلودگی آب از سوی شرکت‌های تولیدی و صنعتی به عنوان اشخاص حقوقی ایجاد می‌شود. در واقع، «ماده ۱۳ قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست اعمال مجازات شخصیت حقیقی را مد نظر قرار داده و ضمانت اجرایی مرتبط با جرم آلودگی آب و خاک را انشاء می‌نماید به نحوی که بیان می‌دارد کسانی که از مقررات و ضوابط مذکور در آیین‌نامه‌های موضوع ماده ۱۰ تخلف نمایند به جزای نقدی از پانصد ریال تا پنجاه هزار ریال محکوم خواهند شد. علاوه بر این، از چالش‌های مهم آنکه طبق ماده ۱۹ آیین‌نامه جلوگیری از آلودگی آب، سازمان محیط زیست نمی‌تواند دستورالعمل اجرا کند بلکه باید پس از صدور دستور ممانعت از کار و فعالیت کارخانه یا کارگاه، مراتب را به رییس حوزه قضایی که دادستان آن حوزه محسوب می‌شود اعلام کند تا دستورهای لازم برای اجرای تصمیم سازمان را بدهد، این امر از نواقص تدابیر جلوگیری از آلودگی آب می‌باشد، زیرا داشتن مسوولیت‌ها همواره ملازم با اختیارات است و این امر یکی از اصول بدیهی است که اذن درشی اذن در لوازم آن است، پس غیر منطقی است که سازمان را مسوول جلوگیری از آلودگی‌ها یا رفع آن‌ها بدانیم ولی ابزارهای این جلوگیری یا رفع را در اختیار او قرار ندهیم. لذا بهتر است در چنین مواردی پاسگاهها و نیروهای انتظامی بدون وجود دستور قضایی، به اجرای دستور سازمان اقدام کنند و در عین حال مراتب نیز به اطلاع دادستان رسانده شود، به تعبیر دیگر صلاحیت دادستان در چنین مواردی محدود به تنفیذ یا رد اقدام اجرایی صورت گرفته، و ادامه کار یا فعالیت ممنوع شده نیز به اجازه سازمان یا رأی دادگاه صلاحیت دار واگذار شود» (Davarpour & Shahrouei, 2020). «غالب مجازات‌های پیش بینی شده در قوانین حوزه آب از جنس مجازات‌های باز دارنده در نظر گرفته شده است هر چند مجازات سالب حیات هم در موارد نادری پیش بینی شده و مجازات حدی و قصاص هم دیده می‌شود اما اکثر جرائم مرتبط با آب از نوع مجازات‌های باز دارنده در نظر گرفته شده است که به نظر می‌رسد تجدید نظر در خصوص افزایش میزان مقرر در مجازات‌های باز دارنده ضرورت داشته باشد» (Taghizadeh Ansari, 2016).

۳-۲-۳- ضمانت کیفری حق برخورداری از هوای سالم

قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا فقط یک نوع مسوولیت کیفری را برای اشخاص حقوقی پیش‌بینی کرده بود و آن جلوگیری موقت یا دائم از فعالیت آن‌ها به دستور یا حکم مرجع قضایی بود (مواد ۱۵ تا ۱۷) اما قانون هوای پاک غیر از مجازات مذکور، برای اشخاص حقوقی جزای نقدی نیز در نظر گرفته است (مواد ۱۲، ۳ و ۳۰). برای مثال، تبصره یک ماده ۳ این قانون مقرر می‌کند: «میزان و نحوه جریمه نقدی و توقّف واحدهای مشمول متمرّد از دستور سازمان [در وضعیت‌های اضطراری] (...) بنا بر پیشنهاد مشترک سازمان و نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به تصویب هیأت وزیران رسیده و جهت اقدام قانونی لازم به مجلس شورای اسلامی ارسال می‌گردد». البته جای تأسف دارد که قانون هوای پاک و قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا غیر از آنکه در بعضی موارد در کنار مسوولیت کیفری مالکان و مدیران اشخاص حقوقی،

تعطیلی آن اشخاص حقوقی را پیش‌بینی کرده‌اند. در موارد دیگر، مسئولیتی مشترک و تضامنی برای اشخاص حقوقی و مالکان یا مدیران آن‌ها مقرر نموده‌اند (Khaleghi & Rashnodi, 2013).

همچنین قانونگذار در ماده ۶۸۸ بخش تعزیرات قانون مجازات اسلامی مصوب سال ۱۳۷۵، آلودگی محیط زیست و انجام هر گونه اقدامی در این زمینه را جرم‌انگاری کرده و می‌گوید: «هر اقدامی که تهدید علیه بهداشت عمومی شناخته شود از قبیل آلوده کردن آب آشامیدنی یا توزیع آب آشامیدنی آلوده، دفع غیربهداشتی فضولات انسانی و دامی و مواد زائد، ریختن مواد مسموم‌کننده در رودخانه‌ها، رها کردن زباله در خیابان‌ها و کشتار غیرمجاز دام، استفاده غیرمجاز فاضلاب خام یا پساب تصفیه‌خانه‌های فاضلاب برای مصارف کشاورزی ممنوع است. مرتکبان نیز چنانچه طبق قوانین خاص مشمول مجازات شدیدتری نباشند، به حبس تا یک سال محکوم خواهند شد». در تبصره ۲ این ماده نیز، قانونگذار منظور خود از آلودگی محیط زیست را اینگونه بیان کرده است: «منظور از آلودگی محیط زیست عبارت است از پخش یا آمیختن مواد خارجی به آب یا هوا یا خاک یا زمین به میزانی که کیفیت فیزیکی، شیمیایی یا بیولوژیک آن را تغییر دهد؛ به طوری که به حال انسان یا سایر موجودات زنده یا گیاهان یا آثار یا ابنیه مضر باشد».

قانون هوای پاک مصوب ۱۳۹۶ موضوعات مختلف مرتبط با آلودگی هوا را که پیش از این در قوانین و مقررات پراکنده پیش‌بینی شده بودند گردآوری نموده و به آن‌ها انسجام داده است. این ابتکار در زمینه تعیین مجازات برای جرائم مختلف مرتبط با آلودگی هوا نیز مشاهده می‌شود، زیرا قانون هوای پاک اکثر مجازات‌های مندرج را بر اساس مجازات‌های مقرر در قانون مجازات اسلامی تعیین کرده است. برای مثال، ماده ۱۶ این قانون مقرر می‌کند: «کسانی که از انجام بازرسی مأموران سازمان (...) ممانعت کنند (...) به حداقل جزای نقدی درجه هفت (...) ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی محکوم می‌شوند». مزیت این نحوه قانون‌گذاری این است که نخست، با اتکاء به قانون مجازات اسلامی، که قانون اصلی کشور در حوزه حقوق کیفری است، یکپارچگی مجازات‌ها حفظ می‌شود و همچنین از ابداع مجازات‌های نامناسب خودداری می‌شود. دوم، با توجه به اینکه ماده ۲۸ قانون مجازات اسلامی ۱۳۹۲ امکان به روز کردن جزایهای نقدی مندرج در این قانون را پیش‌بینی کرده است، مجازات‌های مندرج در قانون هوای پاک نیز خود به خود به روز می‌شوند.

یکی از ابتکارهای قانون هوای پاک نسبت به قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا در زمینه ضوابط کیفری پیش‌بینی شیوه تعدیل جریمه‌های مقرر در این قانون است که در ماده ۳۳ به این صورت پیش‌بینی شده است: «تعدیل میزان جریمه خسارت‌های وارده به محیط‌زیست مندرج در این قانون هر دو سال یکبار توسط سازمان با همکاری دستگاه‌های ذی‌ربط تهیه و در لایحه بودجه به تصویب مجلس شورای اسلامی می‌رسد». به واقع یکی از انتقادهای مطرح درباره قوانین کیفری ایران در مسائل زیست محیطی کم بودن جزای نقدی مندرج در این قوانین است. البته حتی اگر جزای نقدی مندرج در قوانین، در زمان تصویب آن‌ها، مبلغی درخور توجه باشد، پس از گذشت چند سال و به دلیل بالا بودن نرخ تورم در ایران، این جریمه‌ها کم‌ارزش می‌شوند و اثر پیشگیرانه آن‌ها نیز از دست می‌رود. از این رو، عنوان شده است: «مهم‌ترین عیب جزای نقدی به عنوان یک مجازات تأثیرپذیری جریمه نقدی از نوسان‌های ارزش پول رایج است. از این رو، قانون‌گذار ناگزیر است، هر چند وقت یکبار، مبلغ جریمه‌های نقدی را با وضعیت اقتصادی کشور سازگار کند. البته با توجه به اینکه فرآیند قانون‌گذاری زمان طولانی‌ای را به خود اختصاص می‌دهد، در عمل از کارایی و تأثیرگذاری مجازات جزای نقدی در این زمینه می‌کاهد. راه‌حلی که در این زمینه به نظر می‌رسد آن است که قانون‌گذار با توجه به شرایط اقتصادی کشور و با توجه به اهمیت جرم، مبلغ متناسب جزای نقدی را تعیین کند و سالانه به قوه قضائیه اجازه دهد که با توجه به میزان اعلامی نرخ تورم سالانه از سوی بانک مرکزی، مبالغ و مقادیر جزای نقدی را نیز افزایش دهد تا وصف

بازدارندگی آن از بین نرود». با وجود این، مزیت‌های ماده ۳۳ قانون هوای پاک نسبت به مواد قانونی فوق‌الذکر، که تعدیل جزای نقدی مندرج در قوانین را متناسب با «نرخ تورم» و هر «سه سال یکبار» پیش‌بینی کرده‌اند، این موارد هستند که تعدیل جزای نقدی مندرج در قانون هوای پاک را نخست، دو سال یکبار مقرر کرده است و دوم، لازم ندانسته است این تعدیل متناسب با نرخ تورم باشد. از این رو، این قانون می‌تواند اهداف تنبیهی و پیشگیرانه جزای نقدی جرم آلودگی هوا را به شیوه‌های مناسب‌تر فراهم کند.

طبق ماده ۶ آیین نامه اجرایی قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مصوب ۱۳۷۹، مجازات تردد با وسایل نقلیه موتوری فاقد گواهی آلاینده‌گی هوا از پنج هزار ریال تا یکصد هزار ریال بود. اما طبق تبصره یک ماده ۶ قانون هوای پاک، جریمه رانندگی با وسایل نقلیه فاقد گواهی آلاینده‌گی هوا نخست، به ازای «هر روز تردد بدون گواهی مذکور» و دوم، «مطابق با قانون رسیدگی به تخلفات رانندگی» مصوب ۱۳۸۹ محاسبه می‌شود. طبق ماده ۲۱ قانون اخیر، بر حسب نوع تخلف و عوامل دیگر همچون میزان تأثیر تخلف در آلودگی محیط‌زیست، جریمه و وسایل نقلیه از سی هزار ریال تا یک میلیون ریال تعیین شده است.

طبق ماده ۱۲ قانون هوای پاک، واحدهای آلاینده‌ای که در مهلت تعیین شده نسبت به رفع آلاینده‌گی یا تعطیلی فعالیت اقدام نکنند، مشمول سه نوع مجازات هستند: الف) جریمه ایجاد و انتشار آلودگی در طول مدتی که برای رفع آلاینده‌گی یا تعطیلی فعالیت آن‌ها تعیین شده است؛ ب) جلوگیری از ادامه فعالیت، جبران خسارتهای وارده و جزای نقدی معادل سه تا پنج برابر خسارت‌های وارده به محیط‌زیست برای واحد آلاینده‌ای که در مهلت مقرر نسبت به رفع آلاینده‌گی یا تعطیلی فعالیت اقدام نکند؛ پ) جزای نقدی معادل سه تا پنج برابر خسارت‌های وارده به محیط‌زیست برای مالکان یا مدیران واحد آلاینده‌ای که پس از تعطیلی، رأساً و بدون کسب اجازه سازمان مبادرت به بازگشایی آن واحد کنند. اما قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مجازات‌های نوع «ب» و «پ» را به صورتی متفاوت و کمتر از مجازات‌های فوق‌الذکر مقرر کرده بود و مجازات نوع «الف» را اصلاً پیش‌بینی نکرده بود (مواد ۲۹-۱۶-۱۵)

طبق تبصره ۲ ماده ۱۶ قانون هوای پاک، آزمایشگاه‌های معتمدی که گزارش خلاف واقع ارائه دهند «به جزای نقدی درجه شش موضوع ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی محکوم و در صورت تکرار، تعلیق یا لغو امتیاز می‌شوند». این موضوع در قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا مورد اشاره قرار نگرفته بود، هرچند ظاهراً این امکان وجود داشت که با استناد به عمومیت تخلف مندرج در ماده ۳۰ این قانون درباره «کسانی که (...) اسناد و مدارک و اطلاعات خلاف واقع ارائه نمایند»، آزمایشگاه‌های معتمد را نیز مشمول مجازات دانست. البته اگر این استنباط نیز پذیرفته می‌شد، آنگاه این ابهام به وجود می‌آمد که مجازات‌های مندرج در آن قانون (جزای نقدی و حبس) چگونه باید میان آزمایشگاه و کارکنان آن تقسیم می‌شدند. در مقابل، قانون هوای پاک ظاهراً فقط آزمایشگاه‌های معتمد را مشمول مجازات دانسته و کارکنان آن‌ها را مشمول مجازات ندانسته است. هرچند ظاهراً این امکان وجود دارد که با استناد به عمومیت تخلف مندرج در ماده ۱۶ این قانون درباره «کسانی که (...) اسناد و مدارک و اطلاعات خلاف واقع ارائه نمایند»، کارکنان آزمایشگاه‌های معتمد را نیز مشمول مجازات دانست (Ashjaei & Soleimani, 2021).

علاوه بر این، قانون هوای پاک عدم رفع آلودگی هوا توسط واحدهای غیرصنعتی را به شیوه‌ای شفاف تر مشمول مجازات دانسته و مجازاتی شدیدتر را برای آن پیش‌بینی کرده است. طبق تبصره یک ماده ۱۷ قانون هوای پاک، «مالکان، مسئولان یا رؤسای مراکز اداری، بهداشتی، درمانی، خدماتی، عمومی و تجاری که موجبات آلودگی هوا را فراهم کنند در صورتی که پس از یک مرتبه تذکر کتبی توسط سازمان، اقدامی برای رفع آلودگی در مهلت مقرر انجام ندهند، به جزای نقدی درجه هشت موضوع ماده ۱۹ قانون مجازات اسلامی [یعنی تا ده میلیون ریال] حسب

مورد، محکوم می‌شوند و در صورت تکرار، علاوه بر حداکثر جزای نقدی مذکور، با درخواست سازمان و حکم مرجع قضایی صالح به تعطیلی موقت از شش ماه تا دو سال محکوم می‌شوند». همچنین، طبق تبصره ۲ این ماده، «منابع آلاینده خانگی در کلانشهرهای بالای پانصد هزار نفر جمعیت، صرفاً مشمول جزای نقدی [فوق] می‌شوند». ماده ۲۳ قانون نحوه جلوگیری از آلودگی هوا، که متضمن تکلیف فوق الذکر بود، مجازاتی را برای عدم رعایت این تعهد وضع نکرده بود. همچنین، اگر مجازات مندرج در ماده ۳۲ این قانون را شامل تخلف از تعهد مندرج در ماده ۲۳ این قانون بدانیم، حداکثر این مجازات یک میلیون ریال بود که بسیار کمتر از مجازات مقرر در قانون هوای پاک است.

نتیجه‌گیری

حق بهره‌مندی از آب و هوای پاک به عنوان یکی از ابعاد مهم و اصلی حق برخورداری از محیط زیست سالم و در برخی اسناد بین‌المللی به صراحت پذیرفته شده و مطابق آن دولت‌ها باید به منظور تضمین رعایت استانداردهای حقوق بشری توسط بخش خصوصی - از جمله بخش صنعت، تأمین‌کنندگان آب یا اشخاص حقیقی - قوانینی را وضع یا تمهیدات مناسبی را اتخاذ نمایند. بعنوان مثال، دولت‌ها باید قانونگذاری‌های ضروری و سایر اقدامات لازم را در خصوص حق دسترسی به آب سالم انجام دهند. در خصوص حق برخورداری از آب و هوای سالم در حقوق ایران نتایج تحقیق بیانگر این امر است. قانون‌گذاری در چند سال اخیر اقدام به وضع قوانین و مقرراتی در این زمینه کرده‌اند که شاخص‌تر از همه تصویب قانون هوای پاک در تاریخ ۱۳۹۶ است. همان‌طور که روشن شد مهم‌ترین جنبه‌های بهبود ضوابط کیفری قانون مورد اشاره نسبت به سایر قوانین در این خصوص عبارت‌اند از: ۱- افزایش مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی و اعمال جزای نقدی درباره آن‌ها؛ ۲- انسجام مجازات‌ها و تعیین آن‌ها بر اساس مجازات‌های مقرر در قانون مجازات اسلامی؛ ۳- پیش‌بینی امکان تعدیل جزای نقدی در گذر زمان؛ و ۴- بهبود مجازات‌ها. در خصوص حق برخورداری از آب سالم اما به نظر می‌رسد مجازات‌ها تعیین شده به اندازه کافی بازدارنده نبوده و لازم است مجازات نقدی مجازات‌ها در این زمینه به روز شود. ضمن اینکه در خصوص اقدامات اشخاص حقوقی که بیشترین نقش را در آلودگی آب دارند، قوانین چندان سخت‌گیرانه نیست که نیازمند بازنگری است.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

EXTENDED SUMMARY

The right to clean air is a vital component of the broader right to a healthy environment, as acknowledged by international and national legal frameworks. With air pollution posing significant threats to human health and environmental stability, understanding the legal mechanisms that govern the protection of clean air becomes increasingly essential. This article investigates how international documents and Iranian law address the right to clean air and the associated criminal guarantees for its protection. The study adopts a descriptive-analytical approach, utilizing a library research method to collect and analyze relevant legal texts, treaties, and statutes. The findings reveal both similarities and disparities in the approaches taken by international and Iranian legal systems toward protecting this fundamental right.

In international law, the right to clean air is not explicitly recognized as a standalone right. However, it is inferred from broader human rights, such as the right to life and the right to a healthy environment. Documents such as the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights (ICESCR) emphasize the obligation of states to promote environmental health, including air quality, as part of ensuring the right to the highest attainable standard of health (Nasr Esfahani & Raeisi, 2017). The United Nations Economic and Social Council further underscores the interconnectedness of environmental rights with human rights in its General Comment No. 15, which links access to clean water and sanitation to the right to life and health (Jamali & Fooladi Venda, 2020). Despite these acknowledgments, international law falls short in providing concrete criminal guarantees for violations related to air pollution, leaving gaps in enforcement and accountability.

Iranian law, on the other hand, provides more detailed and enforceable measures for protecting the right to clean air, including criminal sanctions. The Constitution of the Islamic Republic of Iran (Article 50) explicitly mentions the protection of the environment as a public duty, with laws such as the Clean Air Act of 1996 (amended in 2016) outlining specific penalties for individuals and companies that pollute the air (Ahmadi & Badisar, 2016). Under the Iranian legal framework, air pollution is considered a criminal offense when it threatens public health, with sanctions ranging from fines to imprisonment (Halvani, 2021). The Law on the Prevention of Air Pollution further empowers the government to impose penalties on violators, including industries that fail to meet environmental standards.

Criminal guarantees in Iran's legal system are particularly stringent when it comes to industrial pollutants. For instance, companies that release hazardous emissions into the atmosphere can face both financial penalties and operational shutdowns, as mandated by the Iranian Department of Environment (Abbasi & Soudmandi, 2016). However, despite the existence of these laws, enforcement remains a challenge. Weak regulatory oversight and limited resources for monitoring air quality contribute to the ineffective implementation of criminal sanctions. Additionally, the deterrence value of these penalties is questioned, as some argue that fines are too low to compel industries to invest in cleaner technologies (Aghaei, 2004).

At the international level, legal instruments such as the Kyoto Protocol and the Paris Agreement call for nations to take collective action to reduce greenhouse gas emissions, yet they do not impose criminal penalties for non-compliance (Okonkwo, 2017). These agreements rely on voluntary commitments by states to improve air quality, without specifying punitive measures for countries or corporations that fail to meet their obligations. This lack of binding enforcement mechanisms highlights a significant gap in global environmental governance, particularly in addressing transboundary air pollution, which affects multiple nations and ecosystems (Golubev, 2020).

The article concludes that while both international documents and Iranian law recognize the importance of clean air, Iran's domestic legal framework offers more robust criminal guarantees. However, the effectiveness of these guarantees is undermined by poor enforcement and insufficient penalties. The study recommends that Iran strengthen its regulatory oversight by increasing the penalties for air pollution violations and enhancing the capacity of its environmental monitoring agencies. On the international front, there is a need for stronger binding agreements that hold states accountable for air quality violations, potentially through the establishment of an international environmental court that can adjudicate cross-border pollution disputes (Mohammadi & Haji Mala, 2023).

In summary, the right to clean air is recognized both internationally and domestically, but the mechanisms for ensuring its protection vary significantly. Iran's legal system offers more concrete criminal sanctions, although enforcement challenges remain. International law, while supportive of the right to a healthy environment, lacks the necessary criminal guarantees to hold violators accountable. The future of environmental protection, particularly in the realm of air quality, will depend on the ability of both national governments and international bodies to implement more stringent and enforceable regulations (Saffari-Nia, 2015).

This extended abstract outlines the key themes discussed in the article, emphasizing the comparative legal analysis of international and Iranian approaches to ensuring the right to clean air. The study highlights the need for improved enforcement mechanisms and stronger penalties to address the growing environmental crisis of air pollution.

References

- Abbasi, M., & Soudmandi, A. (2016). Human Rights and the Right to Clean Air. *Journal of Bioethics*, 6(21), 111-134. <https://doi.org/10.21859/bj-0621111>
- Aghaei, B. (2004). *International Organizations* (3rd edition ed.). Nasl Nikan Publications.
- Ahmadi, S. M. S., & Badisar, S. N. (2016). The Right to Water in the International Human Rights System. *Journal of Environmental Law*, 1(2), 38-50.
- Asghari, E., Zamordi, K., & Afshari, D. (2016). The Position of the Right to Safe Water from the Perspective of Citizenship Rights. First National Conference on New Findings in Humanities and Social Security, Tehran.
- Ashjaei, B., & Soleimani, E. (2021). *Pathology of the Clean Air Act* (1st edition ed.). Islamic Consultative Assembly Research Center.
- Davarpour, S., & Shahrouei, H. (2020). Analysis of the Law on the Punishment of Unauthorized Users of Water, Electricity, Telephone, Sewerage, and Gas, with Emphasis on Water and Sewerage. *Journal of Criminal Law and Criminology Research*, 8(15), 279-292.
- Eftekhar Jahromi, G. (2009). Human Rights, Environment, and Sustainable Development. *Journal of Legal Research, Faculty of Law, Beheshti University*, 12(50), 9-24.
- Golubev, S. I. (2020). Environmental Crimes: Law Enforcement Issues. *Caspian Journal of Environmental Sciences*, 18(5), 533-540.
- Halvani, S. (2021). The Government's Obligations Regarding Citizens' Right to Clean Air in Iran's Legal System. *Journal of Citizenship Law Studies*, 5(19), 691-732.
- Jamali, H., & Fooladi Venda, S. (2020). Industrial Pollution and the Right to Environment (An Approach to International Documents). *Journal of Legal Civilization*, 3(7), 162-174.
- Khaleghi, A., & Rashnodi, H. (2013). Iran's Legislative Policy on Protecting Water Resources with Attention to International Documents. *Journal of Criminal Law Research*, 2(3), 119-142.
- Mohammadi, A., & Haji Mala, H. (2023). States' Obligation to Extraterritorially Implement the Human Right to Access Safe and Sanitary Water. *Journal of Legal Studies*, 15(1), 387-420.
- Nasr Esfahani, A., & Raeisi, L. (2017). The Right to Clean Air in International Jurisprudence. *Journal of Comparative Law*, 13(108), 89-106.
- Okonkwo, T. (2017). How International Law Can Deal with Lack of Sanctions and Binding Targets in the Paris Agreement. *Journal of Sustainable Development*, 10(5), 225-233. <https://doi.org/10.5539/jsd.v10n5p225>
- Saffari-Nia, M. (2015). *The Right to Safe Drinking Water in International Human Rights Law* (1st edition ed.). Majd Publications.
- Shafieipour, S. (2000). *Municipality Law (With Latest Amendments and Related Laws, Regulations, and Advisory Opinions)* (1st edition ed.). Majd Scientific and Cultural Institute.
- Taghizadeh Ansari, M. (2016). *Environmental Criminal Law* (3rd edition ed.). Samt Publications.